

ГОРДАНА ЂЕРИЋ*
Институт за европске студије
Београд

УДК 165.6/8:141.319.8SAID
Монографска студија
Примљен: 25.08.2014
Одобен: 22.09.2014

О ПРОИЗВОДЊИ ЗНАЊА: ЕДВАРД САИД**

*Стално бележимо оно по површини, а не видимо оно што буја
као целина, из које нам је само по један садржај дозвољен да опазимо.
Драгослав Срејовић, Празно поље, 1996: 93.*

*Овде ме занима нешто друго: да сугеришем на који начин генерални
либерални консензус да је 'истинско'знање фундаментално неполитично
(и обрнуто, да отворено политично знање није 'истинско'знање) прикрива
веома организоване (мада скривено организоване) политичке околности које
преовлађују у производњи знања.*

Едвард Саид, Оријентализам, 2000: 20-21.

Сажетак: У овом тексту ауторка разматра феномен производње знања у значењу на који овом феномену приступа Едвард Саид (1935-2003), аутор утицајних књига Оријентализам и Култура и империјализам. Сматрајући феномен производње знања везивним феноменом обимног Саидовог дела, у тексту су издвојене конститутивне поставке ауторовог приступа, посредством којих је анализирао начине и механизме произвођења знања. Овај ауторов концепт шири је од оријентализма и односи се на интелектуалну разгрању савремене догме западних наука (за коју аутор верује да потиче углавном из Сједињених Америчких Држава) о постојању објективних, неполитичких друштвених и хуманистичких наука, то јест о постојању чистог – политички неупрљаног или интересно неусловљеног знања које те науке стварају. Утицај Саидовог дела, које је обелоданило структуру доминације западног културалног дискурса, илустрован је променама које је оно изазвало у традиционалним дисциплинама, посебно у тумачењу литературе и етнографији, као и у стварању нових истраживачких поља и праваца анализе (пост)колонијалних студија.

* gordanadjeric9@gmail.com

** Текст је настао као резултат рада на пројекту бр. 179014, који се одвија под покровитељством Министарства просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: производња знања, језик, путописање, етнографија, Едвард Саид

Када је у септембру 2003. године умро Едвард Саид, *бескомпромисни критичар империјалистичког поковања*, како је написао Тони Цат у Предговору постхумно објављеној Саидовој збирци есеја *Од Осла до Ирака*, био је у том тренутку најпознатији интелектуалац у свету (Judt 2005: 7). Човек двају првих језика, матерњег арапског и школског енглеског, био је и један од последњих дословних представника *изумируће врсте интелектуалца* уз кога је ово позвање пристајало, без ироничног и сумњичавог призвука који оно данас има. Можда и због тог двогласја језика, и *ни у једном као код куће*, рођења у Јерусалиму у арапској породици која је практиковала хришћанску веру, детињства у Каиру и образовања у елитним колонијалним школама, а касније на најпрестижнијим америчким универзитетима, Саид није трпео једностране приступе и није могао бити било чији гласноговорник. Живљена везаност са обема странама империјалне поделе, по сопственом писању, учинила је да их обе лакше разуме или, још пре, да свој живот посвети њиховом разумевању и одгонетању порекла *анимозитета* и *неједнакости* (Саид 2000: 467).

Над том је запитаношћу, или из ње – судећи по Поговору *Оријентализму*, написаном 1994. године – потекло ауторово занимање за овај културни и политички феномен, који проблематизује производњу корпуса знања о обема странама несрећне поделе и о ономе што сматрамо знањем уопште. *Афилијација знања* и *моћи*, њихова тајна веза, подтема је *Оријентализма* (Саид 2003: XXXIX), а у текстовима и књигама о Палестини, где покушава да опише *оно прећутано и скривено* испод површине западних дискурса о овој земљи, аутор је још изразитије усмерен на одгонетање питања *производње знања* (Саид: исто). У најразвијенијем облику своје ставове о овој теми изразио је у књизи *Кривотворење ислама* (1981), а прилоге јој налазимо и у ауторовим студијама о интелектуалцима и будућности образовања. Зато, ако бисмо тражили заједничку нит која повезује импресивно и разнородно Саидово дело,¹ нашли бисмо је у напетости око питања *производње знања* и начинима ствара-

¹ Осим теоријом књижевности и културном критиком, Саид се бавио музиколошким, лингвистичким, филозофским и политиколошким истраживањима или је, уместо набрајања које би могло да иде и даље, боље рећи да су његова истраживања била међудисциплинарна и свепрожимајућа. Према писању Тонија Цата, био је и успешан пијаниста.

ња представа о *разликама* – начинима који су инхерентни самом процесу *производње знања*. У овом трагању, у обзир бисмо морали узети и радове настале пре *Оријентализма*, јер рашчаравање непризнатог односа *знања и моћи* – и развејавање интерпретативних и интересних процеса кроз које се знање ствара – не би било могуће без претходних лингвистичких истраживања самог аутора (Said 1971: 104-134; Said 1974: 28-37). С друге стране, било би крајње погрешно Саидову критику и разградњу сложеног система *производње знања* сводити на анализу дискурса, „граматичке“ или „културолошке“ проблеме, како је најчешће неретко завршавао концепт *оријентализма* (Yudt: 7-8). Он на језичким основама тек почиње.

Изгледа да је за развој питања односа *знања и моћи* рано искуство у колонијалним англоцентричним школама за Арапе имало пресудно и супротно дејство на Саида од очекиваног: иако је био подучаван да размишља и верује попут енглеских школараца, био је научен да схвати, или га је понижавајућа ситуација упутила, да је *странац, неевропски Други*, онај кога образују 'природно' *паметнији и просвећенији од њега*.² По свој прилици је строга забрана употребе матерњих језика у овим школама учинила да већ тада наслути важност *културе* и свега што она подразумева и усмери га на доживотно рашчаравање њеног односа са питањима политике, владања, интереса. У том периоду, бар као узнемирујуће осећање, могло је бити зачето темељно питање интелектуалног залога Едварда Саида – *зашто су наша знања о свету таква каква јесу?* – које је са задивљујућим стрпљењем и кроз небројене примере и начине одгонетао на хиљадама страница. Све оне су израз напора да покаже како су наша знања о свету и географским подручјима у пост-просветитељском периоду *произвођена* на неколико удружених, и у истом правцу усмерених, начина: политички, војно, научно и имагинацијски, то јест *наративно* – путем *језика*.

У доказивању ове претпоставке Саид се највише бавио анализом дела западне књижевности, теорије и публицистике о Оријенту, Истоку и исламу,³ а у каснијим истраживањима и интелектуалним извештава-

² „Велики део личног улагања у ову студију произлази из моје свести да сам сам 'Оријенталац', дете одрасло у двама британским колонијама. Читаво моје образовање у тим двама колонијама (Палестини и Египту) и Сједињеним Америчким Државама било је западњачко, али се ова дубока рана свест ипак сачувала. У много ком погледу моје проучавање оријентализма било је покушај да се направи инвентар трагова које је на мени, припаднику Оријента, оставила култура чија је доминација била толико моћан чинилац у животу свих Оријенталаца“ (Саид 2000: 41).

³ Саид своја истраживања у *Оријентализму* ограничава на британски, француски и амерички империјализам, то јест на искључиву заинтересованост за англо-француско-

њем о осталим „периферијама“ или „остатку света“, због чега је његова анализа ових дискурса усмерена на општи концепт *језичког поковања* 'незападних друштава'. То је онај вид поковања који се одвија путем језика, најчешће поступцима *именовања* и *квалификовања*, а који је конститутивно незаобилазан део процеса и феномена *производње знања*. Саидова анализа и критика *производње знања* шира је од његовог концепта *оријентализма* и односи се на интелектуалну разграну савремене догме западних наука (за коју аутор верује да потиче углавном из Сједињених Америчких Држава) о постојању *објективних, неполитичких* друштвених и хуманистичких наука, то јест о постојању *чистог* – политички неупрљаног или интересно неусловљеног знања које те науке стварају (Саид 2000: 20). Отуда су предмет ауторовог разматрања академске институције (факултети, институти, академије) које стварају и верификују знање (путем разгранате мреже научних публикација, конференција, семинара) и медији који својим извештавањем произведено знање преносе у најширу јавност.

Интелектуално полазиште за оваква Саидова истраживања била је Викоова (Giambattista Vico) далекосежна претпоставка о непостојању појмова и географских подручја као инертних природних чињеница, које би просто постојале изван одређених *традиција мишљења о њима* и *тумачења* која су дали – људи: научници, књижевници, војнополитички стратеги, новинари, дипломате. Стога су сва наша знања о свету историјска и контекстуална, па их је на тај начин једино могуће разумевати. Други важан подстицај за своју интелектуалну инвентуру нашао је у Грамшијевим (Antonio Gramsci) *Затворским белешкама*, и то у једном делу овог списка који је, из Саиду необјашњивих разлога, изостављен у енглеском издању дела. Грамши на том месту каже да је почетна тачка критичке разраде у свести о томе шта неко стварно јесте, у захтеву за упознавањем историјских трагова тог процеса и у *императиву сачињавања њиховог инвентара* (Саид 2000: 40). Од Грамшија преузима и појам *хегемоније*, сматрајући да је оријентализам и знање које се таквим наративним стратегијама ствара, између осталог, последица снаге деловања културалне хегемоније западних дискурса о другим друштвима. За аналитичко продубљивање односа појмова *дискурса* и *моћи* аутору је била корисна и Фукоова *Археологија знања*.

Саидову, по много чему, јединствену интелектуалну инвентуру у културној критици двадесетог века карактерише поступност и уравнио-теженост аргументације о *произвођењу* „културних датости“ Истока и

америчко представљање Истока, Азије и Арапа, дајући широка и разумљива објашњења за нужну селективност свог приступа. Више: Саид 2000: 28-39; Саид 2002.

„знања“ о њему, методичност у налажењу полазне тачке и принципа који у хуманистици не постоје као дати сами по себи, способност повезивања теоријских увида и друштвених процеса, разложност у развијању идеја комбинована са прецизношћу и бележењем сваке околности, уз доследно осветљавање сопствене позиције. Све ове особености Саидовог приступа биле су у функцији бољег разумевања и приближавања грубо произведених супротности Истока и Запада, у свим његовим делима – од кратког есеја о портретисању Арапа написаног 1968. године (*The Arab Portrayed*) до последње књиге. Али зашто се, упркос ванредној посвећености и недвосмисленој аргументацији, овај Палестинац и харвардски ђак никада није уклопио у очекивања западног академског миљеа, нити се могао поистоветити са средином у којој је као професор књижевности Колумбија универзитета у Њујорку радио од 1963. године (Judt 2005: 7) и зашто је његово дело тако оштро делило читаоце на обожаваоце и мрзителије, одушевљене хвалиоце и тенденциозне критичаре? Коначно, зашто је то дело, и посебно *Оријентализам*, изазивало такву nelaгоду у пословично уздржаном академском свету (чији га је један део свео на карикатуру, злонамерно му учитавајући „антизападњаштво“)⁴ и о чему је оно тако непријатно сведочио?

Зато што је покренуло суштинска питања о *производњи знања* о свету и о интересним темељима самог *знања* које се издаје за објективно, неполитично, а о којима се у академским срединама и данас нерадо говори. Или зато што је Саидово суптилно разоткривање механизма и начина на које је завладала и којима влада „двестогодишња традиција моћи, науке и имагинације“ о Истоку, Арапима и исламу подстицало на препознавање и самоиспитивање оних који су имали моћ да такву „владу“ и представе створе: све знање о Истоку, писао је, обележено је, или „оскрнављено чињеницом да носи масивни белег политике“ (Саид 2000: 22). А можда и зато што је ово дело било упозоравајуће у погледу авантуре империјалне историје и њене надоласеће хистерије коју је Саид разматрао у категоријама и појмовима културе, показавши интелектуалну и културалну генеалогiju доминације западних дискурса, али и опасности и искушења која се крију у усвајању и примени те структуре. Уз то, опирало се инерцији, ишло *против струје*, на пријемчив и лако разумљив начин огољавало *жалосне основе њене моћи*. И, најважније,

⁴ „Човек не зна шта да ради с овим карикираним пермутацијама књиге која је по мишљењу свог аутора и по својој аргументацији експлицитно антиесенцијалистичка, радикално скептична у односу на све ознаке какве су Оријент и Окцидент и крајње води рачуна да не 'брани' Оријент и ислам, па чак и да не расправља о њима“ (Из Поговора *Оријентализму*, 2000: 439).

његове поставке биле су једноставне, а аргументација чврста и убедљива. Ако бисмо тражили есенцију обимног Саидовог испитивања, она би била у улози језика у обликовању онога што поимамо под стварношћу и знањем о њој. Језик је кључ за полазне претпоставке Саидовог приступа, који је најједноставнији могући: њиме се не описује стварност, него је језик средство њеног дефинисања, одређења.

„У свему о чему сам расправљао, језик оријентализма игра доминантну улогу. Он супротности повезује као 'природне', представља људске типове служећи се академским обрасцима и методологијама, *приписује реалност и референтност* предметима (*другим речима*) *које сам ствара*. Митски језик је дискурс, што значи да не може бити ништа друго до системски; дискурс, или искази у њему, не стварају се произвољно, а да претходно – у неким случајевима несвесно, али у сваком случају ненамерно – не припадају идеологији и институцијама које гарантују њено постојање. Те институције увек су институције развијеног друштва које се бави мање развијеним друштвом, јака култура која се сусреће са слабом. *Основна црта митског дискурса је да он крије своје порекло, као и порекло онога што описује*“ (Саид 2000: 426-427, курзив Г.Ђ.).

Друга важна претпоставка Саидовог приступа јесте увођење у семантичку анализу феномена *интереса* и *моћи*, чиме је отворио питање (не)могућности разумевања порекла наших знања о свету, или појединим његовим деловима и њиховим узајамним односима, без истовременог узимања у обзир моћи и распореда снага које стоје иза пласирања одређених значења и представа о њима. И ова је поставка у вези са језиком и начином на који језик може бити обликован тако да буде представа стварности која би инструментално служила овом или оном циљу; укратко, речи су – или типови исказа – основна средства којима се обликују или изигравају знања о тим циљевима. Суштина питања је у моћи једне интерпретације да скицира стварност и истовремено избрише све остале њене верзије и другачија виђења. „Ја сам верујем“, писао је, „да је оријентализам вреднији као знак евроатлантске моћи над Оријентом него као истинит дискурс о Оријенту, што он, у својој академској или научној форми, претендује да буде“ (Саид 2000: 15). Анализом академских и књижевних текстова показао је како је развијан стил доминације, који је ишао кроз описивање, селекцију слика, мотива, поука о његовом уређивању и поправљању. Творачка конструкција знања о Истоку и 'неевропским друштвима' настала је методом *издвајања* и *понављања* неколико клишеа који одређени простор наводно трајно одређују, да би ти клишеи с временом постали једина знања и прве асоцијације о

тим просторима. Управо због понављања типских слика и исказа о одређеном простору (друштву, појави) кроз различите медије и жанрове, примаоци порука нису у прилици да их упознају, већ су суочени са сталним препознавањем онога што већ „знају“. Настаје позната ситуација у којој ефект „реалног“ замењује саму реалност, али он није тренутан него трајан; тај импулс да се одржава ексцентрични преплет емпирије и имагинације о одређеном простору или култури, сводљив на неколико типских слика и фраза – попут неуређености, опасности, бруталности, неразвијености (некада кроз академски и књижевни дискурс, у новије време још ефикасније путем електронских медија) – *интересне је природе*.

„Оријенталца су ретко гледали или видели: гледало се кроз њега, он је анализиран не као грађанин, чак не као народ, него као проблем који треба да буде решен или изолован, или – пошто су колонијалне силе отворено прижељкивале њихову територију – преузет. Ствар је у томе што је сама чињеница да је нешто означено као оријентално подразумевала већ одређен вредносни суд, а у случају народа који су насељавали пропалу Отоманску империју, и имплицитни програм акције. Пошто је Оријенталац био члан подређене расе, морао је да буде подређен: ето како је једноставно то било“ (Саид 2000: 277).

Почетак производње 'супериорног знања' које себе и у моралном смислу сматра 'супериорним' и које карактерише преплет академских и имагинацијских значења грубо подељеног света, поклопио се са економским и војним узимањем премоћи западних сила над Истоком. Размена фикцијског и академског, у доменима и жанровима од којих је очекивано објективно знање, непрестана је: „од позног осамнаестог века постоји између њих знатан, прилично дисциплинован, чак и регулисан саобраћај“, сматра Саид (2000: 11). Тај дуготрајни интерпретативни процес, у чијим су основама осим емпирије и замишљање и измишљање – конструкција сведена на неколико препознатљивих идиома и значења – постаће конститутиван за *знање* о њему. Оно је *произведено*, како је већ наглашено, на неколико удружених и у истом правцу усмерених начина, јер су *култура* и *знање* (као и економска или војна превласт) увек *резултат борбе а не просто дар с неба* (Saïd 2003: 127). У објашњавању системске и интересне природе западних академских дискурса Саид ће превладавање одређене интерпретације о простору и његовом 'идентитету' упоредити са биткама за територију, сматрајући наметање одређене интерпретације или значења важнијим од исхода правих битка.

„Свако доба и свако друштво наново ствара своје 'Друге'. Далеко од тога да буде статичан, властити идентитет или идентитет 'другога',

дуготрајан је историјски, социјални, интелектуални и политички процес, који се одиграва као утакмица која укључује појединце и институције у свим друштвима. (...) Као што је битка за контролу над територијама део те историје, исти је случај и са битком за историјско и социјално значење“ (Саид 2000: 440).

Освојеним пределима и покореним друштвима, прво војно и економски а онда и наративно (језички) – мада редослед може бити и другачији⁵ – осим администрације, од позног осамнаестог века значења ће давати уметност и наука колонизатора. Зато је анализа западних империјалних дискурса и производње знања или, другачијим речником, разградња сазнајног оквира представљања „неевропских друштава“, углавном полазила од путописног жанра и етнографског (антрополошког) писања, на која је Саидово дело ненамеравано скренуло пажњу и бацило светло за нова њихова читања и тумачења.⁶ Стога је кратки приказ развоја етнографије и путописања који следи илустрација Саидове претпоставке о удруженом, научном и уметничком, представљању и/или покоравању света, али је истовремено и у функцији разградње једне важније академске догме на којој се темељи *производња знања*.

Укратко ћемо изложити пресек сличности и разлика између *путописања* и *етнографије (антропологије)* у контексту империјализма – литерарног жанра и научне дисциплине који су у свом модерном виду и настали са овим добом – затим упутити на етнографско (антрополошко) самопропитивање и нова тумачења путописа покренута након првог издања *Оријентализма* (1978), да бисмо се у завршном делу текста вратили карактеристикма Саидовог концепта о производњи знања. Треба рећи да упоредо са корпусом нових дела и праваца проучавања који се ослањају на инспиративно Саидово дело (чија је разноврсност и бројност и самог аутора изненадила)⁷ постоји скоро једнако обиман корпус

⁵ У контексту питања редоследа у начину покоравања и промена на географском простору Балкана свакако би испитивање наративних стратегија „балканизма“ – и у њиховом оквиру теоријски непроблематизованог новоименовања „Западног Балкана“ – дало важне увиде теми, седамнаест година након објављивања *Имагинарног Балкана* Марије Тодорове.

⁶ Саид по овом питању анализира далеко шире изворе, и посебно жанр романа, као најважнији у британској, француској и америчкој књижевности, дела Конрада, Киплингa и других аутора, пре свега као велика остварења креативне имагинације, па тек онда као градитеље, показатеље или саставне делове укупног односа империјализма и културе. Опширније: Саид 2002.

⁷ Само у теорији (пост)колонијализма постоје бројни Саидови следбеници који су проширили, модификовали и на друга питања и студије, попут феминистичких, применили поставке *Оријентализма*, чиме је феномен *оријентализовања* (измењен до непрепознавања и, неретко, несвесно или свесно банализован), постао општеприменљив концепт за

студија чији су аутори несумњиво знали за *Оријентализам*, и чија постојања дела не би била могућа без његовог утицаја, али који се на Саиду нису позивали. Они су поткрадали, било поступак било основну идеју Саида (најчешће ону која се њима чинила основном) или су се користили изворима и налазима, комбинујући од свега овога по мало. То се пре свих односи на двоје аутора који су покушавали (а можда и успевали) да дају тон теоретизацији путописа и антрополошким студијама осамдесетих година прошлог века и касније – Мери Луиз Прат (*Имperiјалне очи*, 1992) и Клифорда Герца (*Антрополог као писац*, 1988).⁸ Ова чињеница није занемарљива за свестраније сагледавање процеса производње знања, свакако не мање вредна за испитивање од осталих, која, међутим, није сметала Саиду да у *Култури и империјализму* похвали *Имperiјалне очи* и позитивне промене у антрополошкој науци.

Пропусне границе имагинације и емпирије, путописања и етнографије

Бројне су и сложене везе између етнографије и путописања: предмети су им неретко исти, резултати различити. И како су тек различити путеви којима се долазило до тих резултата; језик, основно средство и етнографа и путописаца, прави ту разлику и оспољава је. Начин његовог покретања и организовања определиће резултат; осим припадности и жанра, побуда и циљева, из језика ће се видети културне повести етнографа и путописаца, посредно, и историје етнографске и путописне прозе које су упркос разликама умногоме сличне. И путописању и етногра-

истраживање начина изражавања разлика и неприпадања. Међу њима су Хоми Баба, Гајатри Спивак, Бените Пери и Дејвид Спер, који у *Реторици империје* разликује дванаест реторичких особина колонијалног дискурса, попут надзора, присвајања, натурализације, класификације, понижења, естетизације, сматрајући да листа није исцрпљена. Опширан преглед Саидовог утицаја до двехиљадите године даје Valerie Kennedy (2000), а српским читаоцима најпознатија дела инспирисана *Оријентализмом* су *Измишљање Руританије, империјализам маите* Весне Голдсворти, *Имагинарни Балкан* Марије Тодорове и *Варијације на тему „Балкан“* Милице Бакић-Науден. О могућности примене Саидовог концепта у анализи „руског оријентализма“ писао је Милан Суботић (2013: 115-139).

⁸ Та накнадна фалсификована памет после Саидове раскошне аргументације и стила деловала је попут шарене налепнице – бледо и искупуљујуће, скоро у носталгичном жаљењу за старим временима и начинима представљања. „Западна имагинација, у мери у којој се уопште може интелигибилно говорити о тако широком и неухватљивом феномену, тежила је да себи конструише прилично различите репрезентације другости других, ступајући редом у контакт с овом или оном врстом тих других. Африка, Срце таме: там-там, враџбине, неизрециви обреди.“ Герц 2010: 134-135.

фији заједничко је *путовање* – оно је било на самом почетку. Његово предузимање није се ограничавало на потреби сазнања, од давнина је требало да има значење дубљег понирања. И у религијском и у секуларном свету путовање има ореол вишег смисла: у срцу је ислама – као обавезна посета Меки једном током живота, у бајкама, у исцелитељским и у савременим образовним претпоставкама. Арапска пословица *Сакриј своја начела, богатство и путовања* циља на виши смисао пута и драгоцености вредне прикривања у стицању животне мудрости.

Не случајно, путописање је рођено из духа верских путовања, и у исламском и у хришћанском свету, једино су одредишта и путеви Ибн Батуте и његових хришћанских савременика били различити; у трајни текст овакво искуство претварано је након путовања, диктирањем или сређивањем дневничких бележака. Мало дескрипције, запажања, више стишаног или задивљеног причања о виђеним културним новинама, и ето средњовековног путописа, који оставља утисак да је од њега, путописања, било важније само искуство путовања. То ће остати исто, али ће се и изменити у савременом лику путописа европских књижевности, који ће следити правац просветитељских промена у другим областима мишљења и полако узимати примат у односу на описе поклоничких путовања у Свету земљу, као централну тему путописне прозе кроз средњи век чији се развој може пратити и у српској књижевности.⁹ Све касније особености путописања неодвојиве су од материјалних услова, новог духа епохе и њених захтева – брзог успона Запада и потребе стварања одговарајуће визије универзума под кринком откривања и спознаје. То је време када *Разум* постаје нова вера Запада и Запад је нови господар који се о *разумном* пита: треба ли нагласити да без промена комерцијалне и освајачке природе крајем осамнаестог и у деветнаестом веку, које су укључивале прекоокеанску трговину, колонизацију азијских и афричких земаља, индустријализацију, израженију мобилност путника и, најважније, освајања економске превласти Запада у односу на Азију, *први пут у историји*, не би било ни такве ни тако раширене праксе путописања.¹⁰ Осим на путописну прозу, западна економска пре-

⁹ Настојећи да истражи настанак путописа из средњовековног нормативног проскинитарiona Мирјана Д. Стефановић утврђује да је оснивач путописа у српској књижевности Јеротеј Рачанин описом поклоничког путовања *Путешествије ка граду Јерусалиму*. „Искачући у том добу из своје нормативне поетичке кошуље управо личним запажањима и бележењем јединствених идеализованих утисака, не само света око себе, већ и оног у себи, Јеротеј је средњовековни текст претворио у нови, модеран жанр – путопис“ (Стефановић 2010: 119).

¹⁰ „Остављајући по страни чињеницу да су западне војске, конзуларна одељења, трговци и научне и археолошке експедиције непрестано ишли на Исток, број путника са ислам-

власт одразила се и на остале домене и начине производње знања, чији ће учинци, сви заједно – у виду системског дискурса – довести у коначници до скоро потпуног непознавања интелектуалне историје и идеја такозваног незападног дела света. Стога није необично што су наши увиди у језике, књижевност, филозофију или историју тако селективни и неуравнотежени, грубо претежући на једну страну.

У поређењу са средњовековним, нови путопис није више онај стари жанр; истина, и даље је дифузан, прелазан. По описивању и приповедању сличан је етнографији, али и другим хуманистичким дисциплинама – негде је на граници међу њима. У њему се мешају гласови и вокабулари вољних и невољних путника, који ће, различитим средствима, постепено оцртавати културом наводно одређену несрећну игру улога Запада и Истока. Гледамо ли учинак те распршене књижевности, препознаћемо опет одређени ред. У тој представи, првима ће припасти интелектуалност, прецизност, мудрост и чистота, другима трбушни плес, дивљачност, неуређеност. Очуђавање и егзотизација освојених крајева постаће трајна претпоставка путописа, претпостављени залог успеха код публике. Мање литераран, а више забаван и функционалан, путопис у датом контексту заједно са авантуристичким романом и сродним књижевним врстама постаје препознатљиви жанр културалне изградње западоцентричне слике света, са доста чврстом и предвидљивом, вредносно дихотомном, апаратуром значења (Pratt 1992). У њему се огледала преливена комерцијална, војна и политичка надмоћ на сазнајни и културни домен која је, мало-помало, селективним поступцима стереотипизације, очуђавања, па и измишљања, али и кумулативном снагом,¹¹ довела до евроцентричног наративног поковања света (Pratt 1992; Spurr 1993; Youngs 1994; Wolff 1994; Голдсворти 2000 и други). Укорак с војним и административним управљањем, ишло је, кроз путописне и сличне жанрове, *значењско поковање* овог „дивљачног“, „незрелог“ и „лењог“ или, једноставно, „нецивилизованог остатака света“, које ће се показати најжилавијим и најсигурнијим видом империјалног владања. Не само зато што ће се *значењско поковање* (наративно или покова-

ског Истока у Европу између 1800. и 1900. веома је мали у поређењу са бројем оних који су ишли у другим правцима. (...) Таква неравнотежа између Истока и Запада очигледно је последица промене историјских образаца. За време свог политичког и војног врхунца од осмог до шеснаестог века Ислам је доминирао и Истоком и Западом. Затим се центар моћи померио на Запад, а сада, у позном двадесетом веку, изгледа као да се опет усмерава према Истоку (Саид 2000: 273-274).

¹¹ „Уз то, процењено је да је између 1800. и 1950. написано око 60.000 књига о Блиском Оријенту; нема ни приближно сличног броја за оријенталне књиге о Западу“ (Саид 2000: 274).

вање језиком) одразити на „аутоетнографске изразе колонизованих“ (Pratt), па ће и они сами себе почети да представљају у појмовима и терминима које су им приписали колонизатори, него више због тога што ће (ма где и ма када касније – у најмрачнијим случајевима као изговор за покретање ратова) снага именовања и квалификовања наводних разлика оживљавати значења и представе темељно грађене у доба империјализма и најбоље маскирати инструменталне интересе који су стајали иза таквог означавања и представљања.¹²

Попут путописања, и етнографија је, односно антропологија, заснована на – *путовањем* омогућеном – испитивању и описивању далеких, такозваних „малих“ или „примитивних култура“. Од сродних дисциплина она се у свом формативном периоду одвајала управо *теренским истраживањем*, а ово разликовно обележје подразумевало је *измештање и путовање*. Иако се могућност истраживања удаљених култура односила само на етнографије колонијалних сила, које су имале средства да таква истраживања финансирају (бројне друге, као и српска етнографија, засниване су на истраживањима свог и блиског окружења) особеност предузимања *далеких путовања* ради истраживања *егзотичних култура* пренесена је на општу дисциплинарну препознатљивост, што је једна у низу, свакако симптоматична, карактеристика *производње знања* и његовог нерелевантног усвајања. Са већ и у ласцивном хумору настањеним *на терену* развијеним *методом посматрања са учествовањем*, ова особеност постала је њена *лична карта* – име и презиме антропологије.¹³ И мада су у оквирима саме дисциплине многи фетиши и мистификације њеног методолошког утемељења разграђени, у мери да је мало тога остало загонетног (J. Clifford&G.Marcus eds.1986; Stocking 1991; Gupta&Ferguson eds. 1997; Worm 2000: 68–105), у лаичким представама антропологија се и даље препознаје као наука о егзотичним – „примитивним културама“. Такве представе упућене не би требало да чуде, ако се у виду имају канонизована дела утемељивача антропологије, која у својим насловима имају атрибут „примитивни“. Хронолошки, то су *Примитивна култура* Едварда Б.Тејлора (Edward B. Tylor, *Primitive Culture* 1871), *Ум примитивног човека* Франца Боаса (Franz Boas, *The Mind of Primitive Man* 1911), *Примитивни менталитет* Лисијена Леви-Брила (Lucien Lévy-Bruhl, *La mentalité primitive* 1922), те различита дела

¹² У том контексту вреди поново прочитати текст Милице Бакић-Науден „Оријенталистичке варијације на тему 'Балкан'“, у: Бакић-Науден 2006: 31-51.

¹³ Оно што се ређе наводи, а што је за питање начина производње знања и односа *знања* и *моћи* од малог значаја, јесте чињеница да је Рокфелерова фондација финансирала путовања Бронислава Малиновског и тако утицала на институционализацију „теренског метода“ и саме дисциплине. Опширније: Gupta&Ferguson 1997: 7 и даље.

Бронислава Малиновског (Bronislaw Malinowski): *Мут у примитивној психологији* (1926), *Злочин и обичаји у примитивном друштву* (1926), *Секс и потискивање у примитивном друштву* (1927) и друга, мање позната дела, која из савремене перспективе могу бити поуздани извори за анализу система перцепције и начина мишљења „цивилизатора“. Она су, у исти мах, и концизно и речито штиво *производње знања* у саидовском смислу речи. Упркос чињеници да сведоче о садејству империјализма и теренског етнографског рада, ова дела су и након формалног укидања колонијализма углавном неконтекстуализовано интерпретисана (као узорна, са општеважећим појмовима, методама, упутствима, порукама),¹⁴ због чега не изненађују ни лаичке представе о антропологији као науци о „далеким“, „малим“ и „примитивним културама“, ни трајућа снага значења на покоравању и освајању успостављене вредносне парадигме о „цивилизованима“ и „варварима“.¹⁵

У идеалном смислу, етнографија би била антитеза фикцији путописа: осим језика и чињенице путовања, све остало би у путописању и етнографији требало да буде различито, али знамо да није. О флуидности и њиховим пропусним границама довољно је писано да се већ може говорити о историји и традицији узајамног прожимања, будући да је однос путописања и етнографије након *Оријентализма* (признавали Саиду пресудан утицај или ту чињеницу напросто прећуткивали) у реду тема трајнијег теоријског интереса културне критике (Wheeler 1986: 52-63; Pratt 1986: 27-51; Benson, ed. 1993; De Angelis, ed. 2004). Нити је етнографија без фантастике и фикције, укореењена у чистој реалности и

¹⁴ У контексту империјалне ситуације продуженог трајања, томе у прилог иде академски обичај препривања најдосаднијих дела дисциплинарних оснивача, преузимање најнесрећнијих израза, фраза и „стилова“ писања каснијих гуруа струке, „рационална“ самоувереност, ритуално критиковање, склоност класификацијама и мућењу плитке воде на уштрб пажљивог и контекстуалног читања. Основни проблем етнографа и даље је сличан проблему туристе са фотоапаратом – ништа не види од своје апаратуре и намере да све услика. А фотографија никада не може бити верна, како је неко луцидно приметио, макар због тога што има рам, или, у овом случају, највише из тог разлога.

¹⁵ Тек је у просветитељском и постпросветитељском периоду, дакле у империјалној ситуацији, појам *варварина* учвршћен је у негативном идентитетском значењу, погрешним преузимањем дихотомије настале у антици, која је у изворном значењу била искључиво лингвистички а не биолошки идентитет, будући да се појам *варварина* односио на *неразумљиви говор*, то јест на житеље Мале Азије који нису говорили грчким језиком а борили су се на страни Грчке (опширније: Nettle & Romaine 2000). С друге стране, иако је из разлога „политичке коректности“ појам *варварина* данас углавном непожељан, разликовна употреба његовог позитивног пара у политичким дискурсима – 'придруживање заједници *цивилизованих народа*' и сличним фразама – сведочи о снази негативних представа о неевропским друштвима, то јест о трајности значења насталих из империјалне вредносне (развојне, интелектуалне, моралне...) поделе света.

проверљивим чињеницама, нити је путопис само жанр лепе књижевности, независан од реалија места и времена у коме је настао.¹⁶ И етнографија и путописање имају своје историје – културне историје, које су неодвојиве од историја њихове корисности. Улога потцењеног књижевног жанра и ове – последњих деценија у себе загладане и несигурне – научне дисциплине¹⁷ у културној изградњи колонијалног поретка такође им је заједничка. Ако је популарисању слике о „цивилизационима“ и „варварима“, „Првом“ и „Трећем свету“, највише допринео путописни жанр, онда је етнографија заслужна за институционализацију ове слике, али и за касније суочавање са својом улогом у том добу (Stocking 1991). Називана „дететом западног империјализма“, сама дисциплина се, бранећи своју рационалност од оптужби за научни колонијализам, у процесима контекстуализације и тематизовања својих знања у времену, најбоље одредила према својим почецима: „чак је и једна тако мандаринска личност као што је Леви-Строс изразила сумње, ако не и жаљење, због тога што је империјализам био саставно обележје етнолошког теренског рада“ (Said 2003: 105). То је, нажалост, сасвим мало утицало на промену антрополошких дискурса, који се, и када не игноришу домете „незападне мисли“ (а углавном то чине, грубо их занемарујући) тешко ослобађају својих покровитељских, оцењивачких ставова, у империјализму развијених појмова и методологије, стила очуђавања и егзотизације „друштава у настајању“ или „периоду демократизације, модернизације и трансформације“¹⁸ – ништа мање увредљивих и манипулативних фраза које су смислили културално самоуверени „цивилизатори“ за своје (бивше?) „варваре“. Више него што показују шта се заправо мисли о тим и даље „незрелим“ друштвима, нове одреднице сведоче ко њима влада.¹⁹ Отуда нису необичне ни резерва и уздржаност према антропо-

¹⁶ У настојањима скретања антропологије ка књижевности постоје покушаји експерименталних наративних међуигара етнографског, социолошког и књижевног писања, као својеврсни изазов новом етнографском писму, који показује да такозвани „књижевни заокрет“ у антропологији није довољан да етнографи постану писци. Видети на пример: Richardson & Lockridge 2004.

¹⁷ Став о самозагладаности антропологије један је од закључака који се могу извести из лингвистичке анализе кључних речи и наслова прилога у часопису *American Ethnologist*: Ahearn 2014: 17-30.

¹⁸ О егзотизацији у новијим студијама о Србији и Београду из антрополошке перспективе: Hayden 2014: 187-192.

¹⁹ Овај реторички одмак од „варварских“, „примитивних друштава“ ка „друштвима у настајању“ или „у процесима демократизације, модернизације, трансформације...“ мање говори о променама у конкретним друштвима а више о моћи оних који су им сва та имена наденули и узајамним релацијама са тим друштвима, ма како их називали. Зани-

лошкој дисциплини у исламском делу света, ни нелагодност житеља „остатка света“ у сусрету са 'научном знатижељом' за своју средину.²⁰

Многе у колонијализму створене представе и знања о „Истоку“ и „периферијама“ произашле су из *доминације, сукоба и културне антипатије*, сматра Саид (2003: 123); штавише, све наше знање о свету и преовлађујуће перцепције натопљене су у колонијализму произведеним значењима – довољно је за пример узети политичку (али и академску) употребу појма *цивилизација* и његових изведеница или саму конструкцију „западних вредности“ чији ће их заговорници, након формалног укидања колонијализма, преименовати и произвести у „универзалне вредности“. Усвојене и поистињене, ове представе и значења у неупитном виду владају до данас, упркос „напретку“ у анализи дискурса након Саидових истраживања. Изузмемо ли самопоуздање и упорност „цивилизатора“ да инсистирају на њима, испоставиће се да је узрок њихове трајности и теоријског непроблематизовања поразно низак ниво тумачења академских елита с „периферије“, који је, између осталог, последица њихове склоности ка подражавању, копирању западних узора и вољном прихватању улоге *такмичара који нужно заостају*. Ова строга оцена препознатљивог манира „периферних елита“ да неупитно препишују и копирају (чак и најнепроходније, апсолутно неразумљиве жаргонне западних узора, а не само кључне појмове помодних „ауторитета“ у својим струкама), другим речима – склоност да не промишљају, преиспитују и самостално стварају (посебно не на својим изворима) – није издвојен или оригиналан став. Попут Саида, и Тони Цат (2005: 8; 2010: 143) све најгоре је мислио и о том жаргону и о маниру, а Мајкл Херцфелд је покушао да објасни „логику“ или склоност научника с „периферије“ ка аналитички занимљивом феномену прихватања улоге копираната и *такмичара који нужно заостају*: „(п)ривлачност увозног евростила (укључујући и париску интелектуалну моду) последица је сличне логике чак и у бившим колонијама Сједињених америчких држава; то показује да хијерархија стила дуго може надживети пропаст или смену хијерархије војне и економске моћи“ (Херцфелд 2004: 44).²¹

мљиво је да о лицемерности и неприхватљивости тог новог именовања „слабијих партнера“ у Србији није писано или бар аутору ове студије то није познато.

²⁰ „Није никакво чудо, стога, што су необразовани не-западни домороци гледали на 'интелектуалну знатижељу' знанственика с таквом сумњом, јер је ли икад неки западни знанственик био у не-западној земљи осим због, колико год то симболично и индиректно било, западне моћи над том земљом?“ (Saïd 2003: 105).

²¹ У српском случају, на пример, осим ниског нивоа интерпретације културе, политике и историје, и манира некритичког преузимања појмова и жаргона 'париске интелектуалне моде' и других помодних школа, након две хиљаде године у друштвеним и хуманис-

Неодрживост разлике између чистог и политичког знања

Упоредно и најсажетије могуће представљање развоја 'фикционалног жанра' (путописа) и 'објективне научне дисциплине' (етнографије) у контексту империјализма било је у функцији пропитивања једне општије интелектуалне догме. Наиме, говорећи о производњи знања Саид подсећа на већ уобичајену дистинкцију између *чистог* (правог) и *политичког* знања, као и на чињеницу са којом се, бар декларативно, сви слажу – да у академском (чистом) знању не би требало да има политике. У теорији је то тако, каже Саид, али „реалност је у пракси много проблематичнија“ (2000: 20). Тај захтев и став да је истинско знање које се ствара у академским институцијама *фундаментално неполитично* „прикрива веома организоване, мада скривено организоване политичке околности које преовлађују у производњи знања“ (Саид 2000: 20-21). Сама тежња за надполитичком објективношћу академског рада лажне је природе, јер она скрива или занемарује, у самом том захтеву, човекову, па и научникову, урођеност у своје окружење, класу, идеологију. Али и више од тога: „не постоји таква ствар као што је неутралан или објективно неутралан читач“, устврдиће Саид (2003: 123), а још мање тумач или интерпретатор. У ставу да тумачење текстова и знање о друштву које се тим тумачењем ствара не даје објективне резултате,²² Саид није био усамљен. О немогућности „објективне“, егзактне друштвене науке, раширеном и ни у чему утемељеном веровању да

тичким наукама приметан је нагли прелазак на „евроинтеграцијске“ теме, што се најлакше може проверити увидом у наслове научних пројеката од тада до данас, кроз које су сва истраживања рађена. Осим што нас наводи на потврду Саидове претпоставке да су академска знања дубоко политична (упркос неубедљивом инсистирању научних посленика на флоскули о „непристрасности и објективности“ својих наука), тешко је не приметити, у истом периоду, и манир одустајања, у неколико дисциплина, од истраживања националне културе и историје. Све ове површне увиде било би корисно детаљније испитати, посебно у контексту бомбардовања 1999. године и каснијих токова производње знања у Србији и о Србији. Осим склоности ка подражавању или прилагођавању политичким процесима, требало би испитати и улогу коју имају *страх* у таквој производњи знања и претпоставка *стида* и несигурности у сопствену културу. О стиду од локалних навика и традиционалних производа у балканским друштвима и Србији: Херцфелд 2004; Ђерић 2014 62(1): 101-112.

²² „Моје основне радне претпоставке биле су и остале – да су научне области, у истој мери као и дела чак и најексцентричнијих уметника, ограничене и условљене друштвом, културалном традицијом, приликама у свету и стабилизујућим ауторитетима какви су школе, библиотеке и владе; штавише, да ни научни ни фикционални текстови никада нису слободни, већ су ограничени, у својој сликовности, претпоставкама и намерама; и најзад, да је напредак који остварује „наука“ каква је у својој академској форми оријентализам мање објективно истинит него што волимо да мислимо“ (Саид 2000: 270).

она јесте „објективна“ и празним захтевима да мора таква да буде, као и о невољности научника друштвене и хуманистичке струке да признају своју немоћ у давању одговора на одређена питања, те склоности да их насилно конструишу, међу српским научницима убедљиво је говорио њен најистакнутији представник у другој половини двадесетог века – Драгослав Срејовић.

„Наука сваког упути, чак и математичара, да не сме бити лишен личног доживљаја света, искуства љубави, пријатељства, непријатељства... Нема апсолутне науке. Не верујем да постоји научник који, док ради на научном проблему, потпуно заборави своје порекло, своја политичка убеђења и своју интиму. Таквих нема. А баш у интимном доживљају света дешава се та разноликост у научним приступима. И у сагледавању истина. Апсолутна истина до које се долази укидањем персоналности, срећом, не постоји (Срејовић 1996: 75).

Резерве према чистом, правом знању друштвених наука изражавали су и други истакнути Саидови савременици, али нико од њих није на тако систематичан начин показивао имагинативност и политичку или интересну обојеност знања која се издају за чиста, академска. Исаија Берлин је, на пример, илустративно спомињао питање западоцентризма (евроцентризма) у науци,²³ критикујући сваки монизам и радикални рационализам, али се питањем империјалног обликовања знања која ће тежити да постану општа (и која ће у добром делу света таква постати) седамдесетих година двадесетог века једино Саид бавио посвећенички и натенане. Као и код Берлина, интересовање за порекло значења ствари и развој одређених идеја потицало је из дубоког Саидовог уверења да се у сваком деловању у обзир морају узимати мотиви и осећања других људи и да је свако историјско искуство, знање или веровање подложно пропитивању, сумњи. Такође је сматрао да би свако хуманистичко тумачење требало да почне са свешћу самог тумача о сопственим предрасудама, као и о предрасудама своје дисциплине, те да је улога универзитета, института, академија и интелектуалца да пружају алтернативна представљања доказа, тестирају догме, а не да их подржавају или им сервилно служе. Знање се активно тражи и оспорава, сматрао је, не сме се свести на *пасивно рецитовање чињеница и „прихваћених“ погледа* (Said 2003: 121-124).

²³ “Изгледа ми да је мисао деветнаестог и раног двадесетог века запањујуће европоцентрична. Чак и у идејама најмаштовитијих и најрадикалнијих политичких мислилаца тога доба има нечега чудновато нестварног и апстрактног када говоре о људима Африке и Азије. Они о Азијатима и Африканцима размишљају скоро искључиво на начин како то чине Европљани“ (Берлин 1994: 370).

Ако је тумачење текстова облик стварања, а јесте, и ако се то тумачење не одвија у 'клинички сигурној лабораторији', а сложићемо се да се не одвија – *не може да даје објективне резултате* (Saïd 2003: 123). Вишедеценијско уверење о објективности друштвене и хуманистичке науке, на начин какве су природне, егзактне науке, и на другој страни приписивање фикционалности уметности – произвеле су саме ове науке ради сопственог утемељења, придавања себи веће важности и извлачења користи: *нема тумачења, разумевања и из тога знања где нема интереса*, писао је Саид у контексту критике студија о исламу. А управо се то пориче и прећуткује у науци – „структура моћи која је омогућила тумачев посао“ (2003: 125). И само захваљујући тој моћи наука још, како-тако, одржава фикцију непристрасне истине. Отуда, али пре свега из Саидовог темељног познавања *жалосног стања студија* о Истоку и исламу, разумљивијим постају његов скептицизам и хладноћа у погледу друштвених теорија – стручној јавности изненађујуће су биле његове изјаве о *незаинтересованости за теорију саму по себи*, и уверење да у усклађивању уметничког и научног знања лежи *интелектуални и културни изазов данашњице* (Саид 2002: 576). И по овом питању сличне ставове износио је Драгослав Срејовић, сматрајући да су „највеће истине о човеку и прошлости дотакнуте пре у литератури и уметности, него у друштвеним или ма којим наукама“ (Срејовић 1996: 92).²⁴

Следећа важна поставка Саидовог концепта о производњи знања, коју је развио у књизи *Кривотворење ислама* (1981) и која најнепосредније испитује начине на који „стручњаци“ одређују наше виђење „остатка света“ и наша знања о њему, *производе га*, тиче се процеса тумачења и слабости које произлазе из њега, те погубних последица – сада већ живих, трајућих, али и надаље несагледивих – од слепог прихватања таквог тумачења. Више се не ради само о генерализацијама – склоности „стручњака“ ка буквалним и редукованим тумачењима феномена или делова света, него и о једнако израженој њиховој склоности да истине манипулативних циљева таквог тумачења и представљања поричу. У Уводу другом издању овој књизи (1997) констатоваше да је у међувремену од петнаест година само појачан степен отвореног непријатељства према исламу и његовог стереотипног и кривотвореног пред-

²⁴ Као некоме ко је студирао књижевност а усавршавао се у етнологији и антропологији, оцена да је истину могуће досећи пре у литератури и уметности него у наукама више је него разумљива. Чак се, не само као утисак, прилично лако може бранити супротна теза званичној – да је наука добрим делом фикционална (осим што је дубоко политична) а да је књижевна истина и њена „тачност“ непролазна, бар у врхунским остварењима; да није тако, не бисмо драме из шеснаестог или деветнаестог века катарзично проживљавали као интимна искуства и убедљиве слике наше савремености.

стављања у стручним и медијским извештајима.²⁵ Кроз радове се почео провлачити склиски концепт „фундаментализма“, који већ аутоматски асоцира на ислам, иако је тај појам – што се обично у студијама изоставља – уско повезан са хришћанством, јеврејском и хиндуистичком вером. Намерно створене асоцијације између ислама и фундаментализма производиће утисак код већине читалаца (или гледалаца) да су ова вера и овај феномен једна те иста ствар. Таква наука (којој су редукција и конструкција унутрашње, уско повезане стратегије) учиниће, уз помоћ медија, да оно што је „описивала“ почне да производи. И тако ће бити постигнут циљ да – након преданог „стручног“ и медијског рада – „за већину Американаца ислам није ништа друго до брига“ (Said 2003: XII-XIII). Ствар је у томе што новинари нису оспособљени ни да препознају ту врсту вулгарних стереотипа а камоли да их разграде; јер проста је чињеница да *знање о свету и појавама никада не може бити боље од тумачења на којима се темељи* (Said 2003: 126, курзив Г. Ђ.).

Како се способност тумачења стиче на факултетима, на њима је и највећа одговорност такве *производње знања*. Од ових институција очекује се да избегавају замке интересног и политичког регулисања знања, а испоставља се управо супротно – да служе сврхама које су само додирно у вези са својим предметима, како закључује Саид на примеру студија ислама. Школа интерпретације и политика знања, коју је Саид представио, довела је до жалосног стања студија и дискурса на „периферијама“, које је у најближој вези са неумећем и несклоношћу локалних аутора тумачењу сопствене културе. Једнако погубна и жалосна јесте чињеница да локалне елите „Трећег света“ прихватају слику о себи и понављају појмове које је за њих произвео „Први свет“ – данас у оквиру „јединственог света“.

„Проблеми настају кад обука ствара цехове и новинарске „стручњаке“ који, губећи додир са стварностима у заједници, добар разум и интелектуалну одговорност, промовирају интересе посебних скупина под сваку цијену или се вољно и некритично стављају у службу моћи. У оба случаја, страна друштва и културе попут ислама завршавају тако да се о њима више извјештава него да их се објашњава и покуша схватити. Чак постоји опасност да ће се произвести нове измишљотине

²⁵ Ови дискурси задовољавају неколико потреба. Осим што служе некритичкој идолатрији западне силе, ради се и о сејању страха, навици стварања „другости“ и „непријатеља“ на добро учвршћеним темељима дихотомних, супротстављених значења из доба колонијализма и касније, током такозваних хладноратовских трвења. Како је тај манир постао део рутине јавог извештавања америчких медија, Саид на једном месту каже како га није изненадио наслов у *Њујорк тајмсу* (*New York Times*, „Week in Review“ 21.1.1996): „Црвена пријетња је нестала али ево нам Ислама“ (2003: XV).

и баратати новим дезинформацијама. (...) То што постоје сугласни људи унутар тих земаља који свирају ту исту пјесму дио је отрцане повијести колаборације и није (како то неки сматрају) знак нове зрелости земаља Трећег свијета“ (Саид 2003: 128-129).

Са већ чврсто изграђеним културалним и друштвеним самопоуздањем, интелектуално извештавање о западним друштвима канонизује „одређене појмове, текстове, ауторитете“, регрутује људе у своју службу, и једино у чему је оно успешно, сматра Саид – јесте охрабривање самих себе (2003: 118). Средства и категорије научног апарата које користи „Први свет“ да опише „Трећи свет“, или евро-америчка наука да опише Азију, јесу средства њеног покорављања и угњетавања, према Саиду. У том сложеном интересно-интерпретативном процесу, чија се манипулативни учинци изнова и изнова потврђују, знање је – а под њим се подразумевају универзитети, њихове стручне публикације и издања – постало главни ослонац и снага империјалних интереса.²⁶ Медији су ту да свету пренесу већ у науци канонизоване појмове; њихови гости, „стручњаци“ за стране културе, доводе се у јавност углавном зато да би ауторитетом науке (под маском рационалне објективности) благословили већ формулисане идеје, дали одговоре и „мишљења“ таман каква су потребна. И управо тај – политички и интересно усмерен редукционизам знања о другим културама – постаје нека врста *a priori* критеријума за свакога ко о њима јавно жели нешто да каже (Saïd 2003: 118). Медијски наступи „стручњака“ подразумевају и обученост за парадно, ритуално критиковање, које чува маску „објективности науке“ и одржава фикцију „критичког интелектуалца“. Ако би интелектуалци моћницима говорили *истину у очи*, одбијали да буду кооптирани – не би их ни било у медијима – били би маргинализовани, сматра Саид. У случају да није изабрао ћутање или изгнанство, обраћање интелектуалца моћницима – а интелектуалац је, према ауторовом схватању, свакој сили и моћи опозициона фигура – морало би да буде пажљиво и добро осмишљено вагање између различитих алтернатива, али увек у корист оних који су најслабији и најлакше подложни репресији (Saïd 1994:85-102). Коначно, одлука је на сваком индивидуалном научнику, каже Саид – или ће свој интелект ставити у службу заједнице, дијалога, критике и осећаја за морал, или ће бити службеник моћних.²⁷ Та разлика је у Саидовим списима

²⁶ Између других начина на које се ова претпоставка може проверавати, заинтересоване којима је уверљивији говор бројева и статистика упућујемо на израчунавање броја англо-америчких научних часописа на међународним листама у односу на признате часописе из свих осталих земаља света.

²⁷ Интелектуалац не карактерише понизна еластичност „стручњака“, пристајање уз неку страну или оправдавање политичког притиска на пристајање. Овом другом и лакшем

недвосмислена – ову другу врсту научних радника он назива *стручњацима*, додајући таквом именовану знаке навода (2003: 122-130).

Литература:

1. Ahearn, Laura M. 2014. Detecting research patterns and paratextual features in AE word clouds, keywords, and titles. *American Ethnologist*, Vol.41, Issue 1 (February 2014):17-30.
2. Bakić-Hayden, Milica 2006. Varijacije na temu „Balkan“. Veograd: IFDT/Filip Višnjić.
3. Benson, J. Paul (ed.) 1993. *Anthropolgy and Literature*. University of Illinois Press.
4. Berlin, Isaija 1994. *Protiv struje. Eseji iz istorije ideja* (prevod s engleskog Radmila Nastić). Zajednica književnika Pančeva: Pančevo.
5. Borm, Jan 2000. In-betweeners? On the travel book and ethnographies. *Studies in travel writing*, vol. 4(1):68–105.
6. Wheeler, Valerie. Travelers' Tales: Observations on the Travel Book and Ethnography, in: *Anthropological Quarterly*, Vol. 59 (1986) No. 2, pp. 52-63.
7. Wolff, Larry 1994. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
8. Gerc, Kliford 2010. *Antropolog kao pisac*. (Prevele s engleskog Gordana Gorunović i Ivana Spasić). Beograd: Biblioteka XX vek.
9. Goldsvorti, Vesna 2000. *Izmišljanje Ruritanije, imperijalizam mašte* (prevod s engleskog Vladimir Ignjatović i Srđan Simonović). Beograd: Geopoetika.
10. Gupta, Akhil & Ferguson, James (eds.) 1997. *Anthropological locations. Boundaries and grounds of a field science*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
11. Youngs, Tim 1994. *Travellers in Africa: British Travelogues 1850-1900*. Manchester University Press.
12. Clifford, James 1986. On ethnographic allegory, in: *Writing culture. The poetics and politics of ethnography*, ed. James Clifford i George Marcus. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
13. Clifford, James 1988. *The predicament of culture. Twentieth-century ethnography, literature, and art*. Cambridge, London: Harvard University Press.
14. Kennedy, Valerie 2000. *Edward W. Said: A Critical Introduction*. Cambridge: Polity Press.
15. Nettle, Daniel & Romaine, Suzanne 2000. *Vanishing voices: the extinction of the world's languages*. Oxford University Press :New York.

избору „стучњака“ не могу се оспорити извесне предности: „(у)лога стручњака очигледно помаже у развоју каријере“ – примећује духовито Саид – „осим ако особа већ није успјела у бизнису или влади“ (2003: 118).

16. Pratt, Mary Louise 1986. Fieldwork in common places (27-51), in: *Writing culture. The poetics and politics of ethnography*, ed. James Clifford i George Marcus. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
17. Pratt, Marry Louise 1992. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. Taylor & Francis: London & New York.
18. Richardson, Laurel & Lockridge, Ernest 2004. *Travels with Ernest: Crossing the Literary/Sociological Divide (Ethnographic Alternatives)*. Alta Mira Press.
19. Said, Edward W. 1971. Linguistics and the Archeology of Mind. *International Philosophical Quarterly* 11.1 (March 1971): 104-34.
20. Said, Edward W. 1974. An Ethics of Language. *Diacritics: A Review of Contemporary Criticism* 4.2 (Summer 1974): 28-37.
21. Said, Edward W. 1994. Representations of the intellectual: the 1993 Reith lectures. New York: Vintage Books.
22. Said, Edvard 2000. *Orijentalizam* (prevela Drinka Gojković). Biblioteka XX vek: Beograd.
23. Said, Edvard 2002. *Kultura i imperijalizam* (prevela Vesna Bogojević). Beogradski krug: Beograd.
24. Said, W. Edward 2002. *Reflections on Exile and Other Esseys*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
25. Said, W. Edward 2003. *Krivotvorenje islama. Kako mediji i stručnjaci određuju način na koji vidimo ostatak svijeta* (prevod Suzana Sesvečan). V.B.Z.: Zagreb.
26. Said, W. Edward 2005. *Od Osla do Iraka. Auto-karta u prilogu*. (preveo Petar Vujačić). V.B.Z.: Zagreb.
27. Spurr, David 1993. *The Rhetoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration*. Duke Univresity Press.
28. Srejšović, Dragoslav 1996. *Prazno polje*. Kov: Vršac.
29. Stefanović, Mirjana D. Putopis kao književna vrsta. *Književna istorija*, XLII 2010 (140-141). Beograd :Institut za književnost i umetnost. 2010. 111-120.
30. Stocking, George (ed.) 1991. Colonial Situations. *Essays on the Contextualization of Ethnographic Knowledge*. Madison: The University of Wisconsin Press.
31. Subotić, Milan 2013. Edvard Said i „ruski orijentalizam“. *Treći program Radio Beograda*, br. 158 (proleće 2013): 115-139.
32. Todorova, Marija 1999. *Imaginarni Balkan*. (Prevele s engleskog Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov Vučen). Biblioteka XX vek: Beograd.
33. Hayden, Robert 2014. Self-Othering Stories about Serbia from externaliyed Belgrade insiders. *American Ethnologist*, Vol. 41, Issue 1(February 2014): 187-192.
34. Herfeld, Majkl 2004. *Kulturna intimnost. Socijalna poetika u nacionalnoj državi*. Beograd: Biblioteka XX vek.
35. Judt, Tony 2005. Predgovor (7-20) u: Said, W. Edward *Od Osla do Iraka. Auto-karta u prilogu*. (preveo Petar Vujačić). V.B.Z.: Zagreb.
36. Džat, Toni 2010. *Koliba sećanja* (prevele s engleskog Slobodanka Glišić i Slavica Miletić). YES-PRO: Beograd.

ON PRODUCTION OF KNOWLEDGE: EDWARD SAID

Summary: In this paper, the author examines a phenomenon of production of knowledge in the sense it was approached by Edward Said (1935-2003), the author of influential works *Orientalism* and *Culture and Imperialism*. Considering production of knowledge to be a binding phenomenon of the voluminous Said's work, the text identifies constitutive concepts of the author's approach, by means of which he deciphered the ways and mechanisms of knowledge reproduction, deeply contingent upon the political influence and political power behind the meanings and representations conceived in such a manner. The impact of Said's work is illustrated in changes it provoked in traditional disciplines, particularly in interpretation of literature and cultural anthropology, as well as in creation of new research fields and directions in analysis of (post)colonial studies.

Key words: production of knowledge, language, travelogues, cultural anthropology, Edward Said